

Лингвистика. Репрезентация гендера языковыми средствами

4. Duden. Die Grammatik. Band 4. – Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverlag, Bibliographisches Institut & F.A. Brockhaus AG. – 2006. – 1343 S.
5. Schröder, J. Lexikon deutscher Präpositionen/J. Schröder. – Leipzig: VEB Verlag Enzyklopedie. – 1990. – 268 S.
6. Хоссейни, А. Выражение целевых отношений в русском и персидском языках/А. Хоссейни//Язык. Сознание. Коммуникация: сб. статей/ред. В.В. Красных, А.И. Изотов, М.: Диалог-МГУ, 1999. – Вып.7. – С. 122 – 134.
7. Мохаммад Мохаммадиан суге. Предложно-падежные конструкции с предлогом «от» в современном русском языке: структурно-семантический аспект: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 /Мохаммад Мохаммадиан суге [Электронный ресурс].– Нижний Новгород. – 2014. – Режим доступа: <https://diss.unn.ru/files/2014/345/345-cb508ae25a.pdf>. – Дата доступа: 14.01.16.
8. Бранднер, А. Целевые отношения, передающиеся в русском языке предложными конструкциями – их адекватное выражение в чешском языке/А. Бранднер//Новая русистика, VIII [Электронный ресурс]. – 2015. – № 1. – Стр. 23-33.– Режим доступа: http://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/133988/2_NovajaRusistika_8-2015-1_5.pdf?sequence=1. – Дата доступа: 08.01.16.

С.М. Лясковіч

КАНЦЭПТ «ЖАНЧЫНА» Ў БЕЛАРУСКІХ ПАРЭМІЯХ

Канцэпт жанчына, на наш погляд, адзін з важных канцэптаў, які адлюстроўвае гендарнае аблічча той ці іншай культуры. Уяўленні пра канцэпт на ўзроўні традыцыйнай лінгвакультуры прадстаўляюць прыказкі, прымаўкі і фразеалагізмы. У першую чаргу нас цікавіць гэтыя крыніцы, бо яны ўтрымліваюць устойлівыя веды культурнай супольнасці. Спраба даследаваць канцэпт «жанчына» на такім моўным матэрыяле была зроблена Ю.Сямашкам [1, 2], але даследчык у якасці базы даследавання абмежаваўся толькі выданнямі «Слоўніка фразеалагізмаў беларускай мовы І. Лепшава і «Слоўніка беларускіх прыказак» І. Лепшава, М. Якалцэвіч. Для больш поўнай карціны, мы пашырылі базу даследавання, звярнуўшыся да двухтомнага збору беларускіх прымавак і прыказак [3, 4].

Уяўленне пра спецыфіку канцэпту «жанчына» магчыма атрымаць праз аналіз яго складнікаў – слоў, якія маюць агульную сему «асоба жаночага полу». Такім чынам, задачай даследавання з’яўляецца выяўленне лексічных сродкаў (адзінак першаснай і другаснай намінацыі), якія вербалізуюць канцэпт «жанчына» ў акрэсленым матэрыяле даследавання.

У слоўніку сінонімаў беларускай мовы слова «жанчына» мае наступныя семантычна блізкія варыянты «жанчына; кабетна, кабеціна, баба, цётка (разм.) / маладая замужняя: маладзіца, маладуха, малодка / з інтэлігенцкіх, звычайна гарадскіх колаў: дама; мадам (уст.)» [5]. Цікаваць уяўляе і слова «дзяўчына», якое абазначае жанчыну маладога ўзросту «дзяўчына / што ўступае ў шлюб: нявеста; дзеўчына, дзеўка (разм.); панна, паненка (уст.)» [5]. Парэміі са згаданымі і іншымі найменнямі жаночага полу, былі разгледжаны намі для выяўлення характарыстык канцэпту «жанчына».

Н. Паскова пры даследаванні канцэпту «жанчына» на матэрыяле тэкстаў сярэдняанглійскага перыяду прапанавала ў якасці крытэрыю адбору лексем, што прадстаўляюць згаданы канцэпт, наяўнасць «канцэптуальных прымет «асоба» і «жаночы пол», вызначыўшы іх як ядзерныя. Таксама былі вылучаны 7 дадатковых прымет, «якія ўключаюцца ў значэнні тых ці іншых адзінак, але не з’яўляюцца абавязковымі: «узрост», «род дзейнасці», «становішча ў грамадстве», «роднасныя адносіны», «сямейны стан», «узаемаадносіны з асобамі мужчынскага полу», «характар/паводзіны»» [6, с. 348].

У групу лексем, якія называюць жанчыну маладога ўзросту, уваходзяць адзінкі «дзяўчына» і «дачка». З прычыны таго, што словам «дзяўчына» называюць асобу, якая яшчэ не ўступіла ў шлюб і жыве з бацькамі, часта ў парэміях адбываецца карэляцыя з канцэптам «дачка» за кошт наяўнасці ў гэтых словах агульных сем. У беларускай культуры дачка прадстаўлена як дзіця праз якое сям’я мае цяжкасці, што звязана з будучым замужжам і праз гэта – з эканамічнымі цяжкасцямі для сям’і. Дачка менш жаданая за сыноў: *Каб столькі было доччак, як у хаце досачак, а сыноў – колькі ў хаце сучкоў*.

Беларускія прыказкі адлюстроўваюць звычай даваць пасаг дачцэ, якая ўступае ў шлюб, прычым часцей за ўсё рэчамі з хатняй гаспадаркі, таму бацькі не вельмі рады з гэтай прычыны: *Калі сем дзевак – не нажыва, а зжыва. Адала дачушку, а сама буду, як гаюшка: ні дзяружкі, ні падушкі. Адай дачку ды яшчэ піва бочку. Маеш дачку, май і гарэлачку ў глячку. Як дочкі надраслі, то і хату растраслі. Гадуі дочкі, а сама хадзі без сарочки. Дочкі вывелі матку з сарочки*.

Дачка супрацьпастаўляецца сваёй сям’і ўжываннем у парэміях слоў з семай «чужы» – госьць, вораг: *Дзеўка ў бацькі ў гасцях. Дзеўка свайму дому вораг. Дзеўкі, што вербы – іх усюды перасаджаюць*.

Лингвистика. Репрезентация гендера языковыми средствами

У парэміях існуюць прадпісанні наконт важнасці своечасова аддаць дачку замуж: *Калі дачка ў пары, не дзяржы ў двары. Жні пісанічку прызеляненькую, аддавай дачку маладзенькую. Маліна не тое, што дзяўчына: чым болей спее, тым смачней бывае. Як 23, дык замуж пры, а як 25, дык дома сядзь.* Хаця асобныя парэміі сведчаць пра перавагі незаможнага становішча, а таксама пра неабходнасць роўнага шлюбу: *Лепш у дзеўках сядзець, чым замужам марнець. Шукае цар царыцы, а пастух пастушыцы.* Разам з тым існуе меркаванне, што незаможныя дзеўка мае дрэнны характар: *Няма злей асенняй мужі і дзеўкі-векавухі. Ці кот шалеець, ці дзеўка старэець. Старая дзеўка як дзіравы кажух, – адзін дух.*

Для абазначэння паняцця дзяўчына ў беларускіх парэміях выкарыстоўваецца лексема «дзеўка». Адлюстроўваюцца такія асаблівасці характару і паводзін дзяўчат, як веселасць, гаспадарлівасць, розум, і ўпартасць: *Маладой дзеўцы ўсё смех. Дзеўкі ўпарты, як козы. Дзеўка – немка, гаварыць не ўмеець, а ўсё разумеець. Дзеўка толькі дзяцей не запасіць.*

Але нельга не згадаць такую рысу, як легкадумнасць праз якую дзеўка можа прыдбаць пазашлюбнае дзіця: *Неспадзеўкі дзіця ў дзеўкі. Тады дзеўка схямянулася, калі ў пузе страпянулася. І на том свеце дзеўкі водзяць дзеці. Муціць, хлопцы пажартавалі, што дзеўцы стан сапсавалі. Калі дзяўчыне падвее, то і стан укараеце.* Прычым у недасканаласці дзяўчыны народная мудрасць вінаваціць маці: *Матка вінавата, што дачка чаравата.*

Беларускія парэміі вызначаюць за ідэал беларускую прыгажуню з касой, прычым працавітую і строгаю: *Дзеўка без касы не мае красы. Каса – дзівочая краса, малайцу заноза. У дзеўкі думкі ўсе ў касе. Чым дзеўка стражэй, тым яна прыгажэй і даражэй. Дзеўка не бракоўна, як чорна, а бракоўна, як не-праворна. Дзеўка прыгожа, ды прасці не можа. Хвалі дзень вечарам, а дзяўчыну замужам. Броўкі, як сярпоўкі, а ніўка няжатая стаіць. Не бяда, што чорна, абы была праворна. Як бачна, прыгажосць і працавітасць часам уступаюць у апазіцыю, перавага пры гэтым аддаецца працавітасці.*

Наступная працяглая фаза ў жыцці жанчыны пачынаецца з заключэннем шлюбу, прычым змена статусу не радуе жанчыну: *Дзівочы век – карочы, замужам даўжэй век. Дзеўкай была – плакала, замуж выйшла – завыла. Невеста плача, бо заўтра жонкай будзе. Замуж ідзе – песні пяе, выйшла – слёзы лье.* Хаця некаторыя парэміі нагадваюць пра тое, што плач нявесты меў больш рытуальнае значэнне: *Калі дзеўка ідзе к вяню і не плача, пэўна і замужам не паскача.*

Прыказкі адзначаюць пераўтварэнні, якія адбываюцца з дзяўчынай пасля замужжа: *Як дзеўкаю – арэ і косіць, як выйдзе замуж – ног не носіць. Пакуль дзеўка – падсяе, пойдзе замуж – не ўстае. Як дзеўка – казу пераскочыць, бабай стане – за курыцу спаткнецца. У дзеўках сем скул на баку – і то не ў знаку, а замуж выйдзе, адна сядзе – і тая вадзіць. Як дзеўка – на ўсю дзярэўню дзеўка, а як баба – на ўсю печ баба. Як я была ў баценька, то я была чубаценька; дасталася да свякрухі, то аб'елі чубок мужі. Пела, як бацькаў хлеб ела, а як мужыкоў, так і голас не такоў. Як была я дзевачкаю, ка мне хадзілі з гарэлачкаю; а як стала маладзіцаю, не сталі хадзіць і з вадзіцаю.* Відавочна, што змены адбываюцца не ў лепшы бок: жанчына становіцца няўвішнай, лянівай, заганнай, непрывабнай.

Найбольшая колькасць парэмій, якія рэпрэзентуюць канцэпт «жанчына», ілюструюць менавіта сямейнае становішча жанчыны і вербалізуюцца ў адзінцы «жонка». З моманту замужжа жанчына часта характарызуецца менавіта праз адносіны з мужам. Гэта натуральна, бо ў шэрагу парэмій засведчана адзінства мужа і жонкі: *Мужык ды баба – адна рада. Мужык і жонка найлепшай сполка. Мужык і жонка – адна кішонка.*

Пры выбары жонкі мужчына кіруецца пэўнымі крытэрыямі, прымаўкі пазначаюць важныя рысы жанчыны – працавітасць, цнатлівасць, гаспадарлівасць, небалбатлівасць: *Шукай жонку не на йгрышчы, а на ржышчы. Не выбірай дзеўку ў крагодзе, а шукай у агародзе. Не выбірай дзеўку, да касцёла ідучы, а выбірай дзеўку, лён тручы. Жонку бяры далёка, кароўку купляй блізка. Ляпей таго злата Таццяніна цнота. Добра цнота дарожша ад срэбра і злата. Маўчу, дык пэўне замуж хачу. Мужык сваю жонку хваліць, што добра есці варыць.*

Парэміі адлюстравалі асноўныя віды жаночай працы праз згадванне месцаў і рэчаў, з якімі яна працуе. Прычым, у беларускіх прыказках сінанімічным да наймення «жанчына» выкарыстоўваецца лексема «баба»: *Бабе там месца, дзе месяц цеста. Бабіна дарога – ад печы да парога. Баб тады людзямі завуць, як у поле ідуць. Гаспадыня, твая рэч – глядзі ў печ. Знай, баба, сваё крывое верацянно. Дзе кросны, там бабам млосна. Без гаспадара гумно плача, без гаспадыні хата.* Адзначаецца роля жанчыны як захавальніцы гаспадарчага дабра: *Берагі хазяйку ў людзях, яна цябе дома зберажэ. Добрая жонка дом зберажэ, а ліхая рукавом растрасе.* Прычым не толькі мужчына чакае ад жанчыны быць добрай гаспадыняй, але і жанчына патрабавальна ў гэтым плане ставіцца да сябе: *Сама сябе жнейка б'е, калі нячыста мне. За тое жонка на сябе злавала, што дрэнна лён памяла.*

У парэміях жонка выступае аб'ектам дзеянняў і маніпуляцый мужчыны, што выяўляецца і граматычна аб'ектнымі адносінамі: *Жонка – не лапаць, з нагі не скінеш. Жонку бяры не на год, а на век. Пер-*

Лингвистика. Репрезентация гендера языковыми средствами

шую жонку Бог даў, другую – сам знайшоў, а трэцюю – чорт прынёс. Жонкі, стрэльбы і каня не пазычай нікому. Гадзіннік і жонку нікому не давярай.

Шэраг парэмій усхваляюць жанчыну за яе здольнасці, падкрэсліваюць яе важную ролю ў гаспадарцы: *Дзе чорт няйме, там бабу паішле. Абора цячэ – гаспадыня бліны пячэ, а калі гумно цячэ – гаспадар з хаты ўцячэ. Жонка дзержыць хату за тры вуглы, а мужык – за чацвёрты. Злодзеі абкрадзе – сцены застануцца, а жонка памрэ – усё з двара звядзе.* Але такая выключная асновавызначальная роля жанчыны выклікае недавер з боку мужчын: *Не вер жонцы дома, а кабыле ў дарозе.* Верагодна падазронасць звязана з тым, што для мужчыны жанчына – істота, якую ён не здольны зразумець.

Негатыўная якасць жанчыны бачыцца ў яе балбатлівасці: *На бабскім языку кароста сядзіць. Шчабеча, як сарока на плоце. Сама, як свярчок, а горла з гаршчок. Скажы бабе па сакрэту, а баба – усяму свету. Дай ёй волю, дык усё сяло перабрэша. Языкам меле, хвостом замятае. Ліхую жонку язык б'е. Не б'е жонку мужык, а б'е жончын язык.*

У парэміях згадваецца, што муж сварыцца з мэтай выпраўлення дрэнных якасцяў жонкі, у тым ліку сродкам выхавання з'яўляецца біццё: *Тагды муж з жонкай сварыцца, калі ў гаршку трасца варыцца. Добра сварка – у хаце папраўка. Дзе недастаткі, там жонкам сваркі. Нагатуе хазяйка, калі пгуляе нагайка. Пужка-жыгушка, аджыві жанушку. Бабу бі молатам, зробіш золатам. То дубцом, то лазінаю, каб была гаспадыняю. Другая прычына біцця жанчын – іх балбатлівасць: *Жонка за маўчок, а муж кій у куток. Не бі жонкі мужык, а бі жончын язык. Бабу не мужык, а язык б'е.**

Прычым, з вобразам жонкі спрэчкі і праблемы звязаны апрыёры: *Хто бярэ сабе жонку, той набывае сварку і гора. Не меў Саўка клопату, дык жонку ўзяў. Жонка не жонка, а чорт у спадніцы. Калі жана – сатана, то яна і чорту падноскі адарве.* Як бачна, жонка параўноўваецца з нячыстай сілай – чортам, і нават яго пераўзыходзіць.

І наадварот, прыказкі адзначаюць непатрабавальнасць жонкі ў адносінах да мужа: *Няхай сабе мужык як шкарпэтка, абы я была, як кветка. Хоць мужык мой з пастол, а я цягну яго за стол. Мужык хай будзе, як долата, абы ты за ім была, як золата. Сякі-такі, абы быў, абы хлеба зарабіў. Сякі-такі мужчына, абы дровы ды лучына.* Пры тым, што муж не заўсёды адпавядае ідэалу, у прымаўках адмаўляецца ўлада жонкі ў адносінах і справах, характарызуецца як заганная: *Дай жонцы волю, то сам пойдзеш у няволю. Пазволь жонцы пагуляць – паверх галавы пойдзе. Хай таго вала воўк з'есць, што кароўка б'е. Дзе баба панам, там чорт камісарам. Дзе баба жондзіць, там хата блондзіць. Бабскі лад. Калі бабскі строй, то кепскі накрой.*

У беларускіх парэміях згадваецца чулінасць, характэрная для жанчын: *Калі на галаве шапка скача, то за ім жонка плача. У бабы вочы заўсёды на мокрым месцы. Заяц уцякаць, а баба плакаць заўсёды гатова.*

Як паказвае прааналізаваны матэрыял, часцей за ўсё ў парэміях прадстаўлены такія бакі жыцця жанчыны, як замужжа, роля жанчыны ў хатняй гаспадарцы, узаемаадносіны з мужам, тыповыя для жанчын якасці.

У склад канцэпту «жанчына» ўваходзіць шэраг субканцэптаў, найбольш шырока ў беларускіх прэміях прадстаўлены «дзяўчына» («дзеўка»), «дачка», «жонка», «баба». Беларускія парэміі паказваюць жанчыну наступным чынам: жонка – гэта важная частка сям'і, на ёй трымаецца ўся хатняя гаспадарка, але вядзе яе жонка пад пільным і жорсткім кіраўцтвам мужа, самастойнасць ці першыньство расцэньваецца негатыўна. Парэміі адлюстроўваюць часцей негатыўнае стаўленне да жанчын у параўнанні са статусам жанчыны ў дзявоцым узросце, жанчыне ўласцівы чулінасць, балбатлівасць, непатрабавальнасць, часам настойлівасць.

ЛІТАРАТУРА

1. Сямашка, Ю.У. Рэпрэзентацыя канцэптаў «мужчына» і «жанчына» ў парэміях англійскай, рускай і беларускай моў/Ю.У. Сямашка//Труды молодых специалистов Полоцкого государственного университета. Гуманитарные науки. – 2015. – Вып. 21. – С. 46-50.
2. Сямашка, Ю.У. Сацыяльныя характарыстыкі канцэпта «жанчына» ў фразеалагізмах англійскай, рускай і беларускай моў/Ю.У. Сямашка//Труды молодых специалистов Полоцкого государственного университета. Гуманитарные науки. – 2015. – Вып. 21. – С. 50-52.
3. Прыказкі і прымаўкі ў дзвюх кнігах, кн.1 Рэд. А.С. Фядосік. – Мн.: «Навука і тэхніка», 1976. – 560 с.
4. Прыказкі і прымаўкі ў дзвюх кнігах, кн.2 Рэд. А.С. Фядосік. – Мн.: «Навука і тэхніка», 1976. – 616 с.
5. Клышка, М. Слоўнік сінонімаў і блізказначных слоў/М. Клышка / 2-е выд., выпр. і дапоўн. Менск: Вышэйшая школа, 1993. – Рэжым доступу: <http://www.slounik.org/search?dict=sinonimy&search=%D0%B6%D0%B0%D0%BD%D1%87%D1%8B%D0%BD%D0%B0&x=0&y=0>. – Дата доступу: 31.08.2016
6. Паскова, Н.А. Женщина/Н.А. Паскова//Антология концептов. Под ред. В.И. Карасика, И.А. Стернина. – М: Гнозис, 2007. – 512 с.